

A jamniai zsinat mítosza

A napokban egy teológiailag éppen nem járatlan barátommal társalognán meglepve hallgattam, amikor arról beszélt, hogy a Szentírás kánonjának meghatározásában milyen felbecsülhetetlen szolgálatot tett a palesztinai rabbik Kr. u. 90-ben, Javnéban (görögösen mondva: Jamniában) tartott zsinata, ahol az ószövetségi kánon definiálásra került. Miután hazament, el sem mosogattam a kiürült borospoharakat, hanem a kései óra ellenére rögvést a számítógéphez siettem, s elhülve tapasztaltam, hogy egy egyszerű Google-keresés a web magyar nyelvű részén milyen egyöntetűséggel támasztja alá vélekedését. A „javnei/jamniai zsinat” keresőkérdésre kiadott találatok első négy oldalát volt erőm átfutni csupán – a leginkább relevánsakat, vagy a legjobban hozzáférhetőket tehát; s ezek túlnyomó többsége merev következetességgel hangoztatta a korábbi kutatás közhelyét a kánonképző rabbik e nagy jelentőségű szinódusáról, amely lezárta, úgymond, a Héber Szentírás kanonizálásának folyamatát. Olvasson azonban bárki néhány vonatkozó tanulmányt pusztán, akár a bibliatudomány, akár a hebraisztika kortárs szakirodalmából, s azt találja: mára a „javnei zsinat” toposza is egyike a kutatástörténet joggal az asztalfiók mélyére dugott, poros mítoszainak, hogy azt ne mondjam, egy olyan „invented tradition”, amely nem állta ki az idők próbáját. Minthogy a tapasztalat azt mutatja azonban, hogy e klisé mindmáig meghatározza – legalábbis a honi – közbeszédet, nem haszontalan talán néhány oldalt vesztegetni számára.

Mi volt Javnéban?

Javne Palesztinában, Jaffa és Asdód között fekvő település, az üdítő tengeri szelek miatt lakajos tengerpart szomszédságában. A rabbik egy hagyománya szerint a helység a Kr. u. első század második felében tett szert igazán komoly vallási jelentőségre. A rabbinikus történet az első zsidó háború idején játszódik (Kr. u. 66–70), amikor a római seregek fővezére, Vespasianus körülzárja Jeruzsálemet, a lázongó zsidók fővárosát. Johanán ben Zakkaj, egy nagyformátumú rabbi ekkor elhagyja a várost, s találkozik az ostromot vezető hadvezérrel, akinek megjövendöli küszöbön álló trónra lépését.¹ Vespasianus akár legyinthetett is volna erre, hiszen, ha hihetünk Josephus Flavius beszámolójának, ő már jóval korábban, Jotapata eleste után profétálta ezt a hadvezérnek,² úgy tűnik azonban, az ilyen jövendölések mindig is meglágyíthatták az amúgy becsvágytól soha nem mentes hadfiak szívét. Vespasianus válaszul teljesíteni kívánja Johanán ben Zakkaj kérését, aki megkapná „Javnét és bölcseit”, illetve „Javnét, hogy oda mehessek, és ott oktathassam tanítványaimat”.³ Legyen e történet akár valós, akár legendás, az bizonyos, hogy a Kr. u. 70-es évektől kezdődően a Bar Kokhba felkelése által kirobbantott, szintén kudarcba torkolló második zsidó háborúig (Kr. u. 132–135) egy aktív rabbinikus iskola működik a városkában. Ez az iskola pedig egyáltalán nem mondható marginális jelenségnek a zsidóság eszmetörténetében: az itt működő bölcsekkel veszi kezdetét ugyanis a törvényértelmező hagyományoknak ama rendszerező gyűjtése, amelynek eredményeképpen jó száz évvel később Jehuda ha-Nászi rabbi összeállítja a Misnát. A rabbinikus irodalom néhány különösen kiemelkedő eseményt is köt a Javnéban működő iskolához. A hagyomány szerint a nagy II. Gamáliél itt állítja össze a zsidóság máig legfontosabb napi imádságát, a *Tizennyolc áldást*, ugyanő rabbinikus bíróságot működtet itt, amit egyesek a nagy Szanhedrin jogutódjaként értelmeznek.⁴ Mi több, a Misna arról is

¹ Lásd b. *Hagigá* 56b és *Avót de-Rabbi Nátán* B 6.

² *BJ* III viii 4.

³ A forrásokhoz lásd például Jacob Neusner: *A Life of Yohanan ben Zakkai*. Brill, Leiden, 1970², 152–171.

⁴ Lásd b. *Berakhót* 28b; t. *Berakhót* 2:6; b. *Ros ha-Sáná* 31.

megemlékezik, hogy Johanán ben Zakkaj a Templom lerombolása után engedélyezte Javnéban a sófár megfűjását – egy olyan rítust, amelyet addig kizárólag a jeruzsálemi Templomban gyakoroltak.⁵ Ha ezekhez a döntésekhez hozzávesszük még a javnei bölcseknek a Misna számos helyén megőrzött vitáit is, az iskola jelentősége vitathatatlan élességgel rajzolódik ki: Javne eszerint a Kr. u. 70-ben bekövetkezett katasztrófa után a zsidóság eszmei konszolidációjának és a Templom lerombolását követő újraformálásának talán legfontosabb korai központja volt.⁶ A Javnéra minden bizonnyal oly jellemző szellemi pezsgésről tanúskodik az *Avót de-Rabbi Nátán* egy mondása is, amelyben egy rabbi így kiált föl: „menjünk Javnéba, ahol az emberek szeretik a Tórát, ahol számos tudós van, s ami híres oktatásáról”.⁷

E tanulmány szempontjából viszont meglepő, hogy valójában egyetlen zsidó forrásból sem értesülünk arról, hogy a rabbinikus tekintélyek Javnéban bármiféle definitív kijelentést tettek volna a Szentírás „kánonjának” meghatározásáról vagy lezárásáról. Honnan hát ez a furcsa és félrevezető szakmai közhely?

A feltételezés kiindulópontja: Misna Jadajim 3:5

A javnei zsinat teóriájának születése a 19. század második felére tehető; a bába pedig nem kisebb személyiség volt, mint a zsidóság korszakalkotó, ám vitatott szemléletű történésze, a sziléziai Heinrich Graetz (1817–1891). Graetz 1871-ben adta ki Prédikátor könyvéhez írott kommentárját, s ennek függelékében – mely az ószövetségi kánonnal és annak lezárásával foglalkozik – adott annak a véleményének hangot, hogy a rabbik az első század végén Javnéban egy zsinatot (*Synode*) tartottak, melynek során többek között kanonizálták a Héber Szentírást is. Ezt a nézetét Graetz később megerősítette jelentős, a zsidóság múltjának megértésében bizonyos körök számára mindmáig hatást gyakorló történeti munkájának második kötetében is.⁸ Véleménye olyannyira sikeresnek bizonyult, hogy az elkövetkező több mint fél évszázadban szinte dogmává merevedett – annak ellenére, hogy meglehetősen ingoványos alapokon nyugszik.⁹ Hiába, a homokra épített ház sem mindig dől össze az első fuvallatra...

Graetz feltételezésének megértéséhez a Misna egy szakaszához kell fordulni. A biblikus törvényekre épülő e monumentális rabbinikus kommentár-gyűjtemény tisztasági kérdésekkel foglalkozó hatodik rendjében található, utolsó előttiként, a *Jadajim* traktátus. Ez, mint neve is jelzi, a rituális tisztaság/tisztátalanság kezekhez kapcsolódó szempontjait tárgyalja. A kanonizáló javnei zsinat toposzának kiindulópontja a traktátus 3. fejezetében lelhető fel. Az alábbiakban e részlet Görgey Etelka friss magyar fordítása alapján olvasható:

I. Az a tekercs, amelyről letörölték az írást és nyolcvanöt betű megmaradt rajta, annyi, mint amennyi a „valahányszor elindult a láda, ezt mondta Mózes” (Num 10:35–36) részben van, tisztátalanná teszi a kezeket.

II. A [Tóra] bármelyik lapja, amelyre nyolcvanöt betű van írva, annyi, mint amennyi a „valahányszor elindult a láda, ezt mondta Mózes” részben van, tisztátalanná teszi a kezeket.

⁵ Lásd m. *Ros ha-Sáná* 4:1–2.

⁶ Összefoglalóan lásd például Shaye J. D. Cohen: *The Significance of Yavneh*. Mohr Siebeck, Tübingen, 2010, 44–70; Daniel Boyarin: *Anecdotal Evidence*. In: *The Mishnah in Contemporary Perspective*. Brill, Leiden, 2006, 2:1–35; Jacob Neusner: *Yavneh*. In: *The Encyclopaedia of Judaism*. Brill, Leiden, 2005, 2845–2862.

⁷ ARN B 29.

⁸ Heinrich Graetz: *Kohélet oder der salomonischer Prediger*. Leipzig, 1871, kül. 162–168; és *History of the Jews* (2. kötet). Philadelphia, 1893, 321–359.

⁹ Herbert E. Ryle: *The Canon of the Old Testament*. London, 1892; Frants Buhl, *Kanon und Text des Alten Testamentes*. Leipzig, 1891.

III. Minden szent könyv tisztátalanná teszi a kezeket.

IV. Az Énekek éneke és a Prédikátor könyve tisztátalanná teszi a kezeket.

V. Rabbi Jehuda szerint az Énekek éneke tisztátalanná teszi a kezeket, de vita van a Prédikátor könyvéről. Rabbi Jozsé szerint a Prédikátor könyve nem teszi tisztátalanná a kezeket, de vita van az Énekek énekéről. Rabbi Simeon szerint a Prédikátor könyve egyike [azoknak], amikor Sammáj iskolája volt engedékeny, Hillél iskolája pedig szigorú.

VI. Rabbi Simeon ben Azzaj mondta: „Azon a napon, amikor Rabbi Eleázár ben Azarját a jesiva vezetőjévé nevezték ki, azt a hagyományt kaptam a hetvenkét véntől, hogy az Énekek éneke és a Prédikátor könyve tisztátalanná teszik a kezeket.”

VII. Rabbi Akiva így felelt: „Nem így van! Azt ugyanis senki sem vitatta Izraelben, hogy az Énekek éneke tisztátalanná teszi a kezeket. Mert az egész világ nem ér annyit, mint az a nap, amelyen az Énekek éneke Izraelnek adatott; mert minden könyv szent, de az Énekek éneke a legszentebb. Így ha vitatkoztak, csak a Prédikátor könyvéről vitatkoztak.”

VIII. Rabbi Johanan ben Jehosua, Rabbi Akiva apósának fia ezt mondta: „Ben Azzajnak van igaza: vitatkoztak, és elfogadták.” (m. *Jadajim* 3:5).¹⁰

A részlet azzal a kérdéssel foglalkozik, mely könyvek (helyesebben szólva: tekercsek) „teszik tisztátalanná a kezeket”. Ez a különös kifejezés a rabbinikus szóhasználatban egy írásmű szentségének kritériumát jelzi. Jól látható, hogy e szakaszban a viták központjában két könyv – a Prédikátor és az Énekek éneke – szentsége áll. A lejegyzett vita idejének meghatározásában segítséget jelent az, ahogy Simeon ben Azzaj rabbi kezdi véleményének megfogalmazását (VI.): „Azon a napon, amikor Rabbi Eleázár ben Azarját a jesiva vezetőjévé nevezték ki, azt a hagyományt kaptam a hetvenkét véntől” – Eleázár ben Azarja rabbi ugyanis az első század végén váltotta fel ideiglenesen a javnei iskola vezetőjeként a nagytekintélyű, ám intoleráns II. Gamáliélt. Eszerint azon a napon, amikor a rabbik ezt a kiemelt személyi döntést hozták, a szent könyvek kérdésével is foglalkoztak. A *Jadajim* traktátus további része több olyan szakaszt fűz egymás után, amelyek mind az „azon a napon” kifejezéssel kezdődnek, sőt, ilyen típusú szakaszok a Misnában máshol is fellelhetők. A Babiloni Talmudban közölt egy vélemény szerint ez a kifejezés minden valószínűség szerint II. Gamáliél letételének napjára utal.¹¹ Ezek alapján akár az is feltételezhető, hogy az adott napon átfogó döntvénytermelésbe fogtak a javnei rabbik. Mármost két kérdést kell áttekinteni ezzel kapcsolatban: nevezhető-e ez zsinatnak; illetve kanonizáltak-e ekkor vagy sem?

Zsinat?

Azok, akik ragaszkodnak a javnei zsinat elméletének fenntartásához, egy alapvető terminológiai problémával kell szembesülniük. Amint már Jack P. Lewis is utalt rá fontos mítoszromboló cikkében, e kutatók olyan minőségi különbséget tulajdonítanak a javnei bölcsek egy feltételezett ülésének, amire a rabbinikus szövegek nem adnak alapot.¹² A ránk maradt forrásokban gyakori megnevezés a „Javne szőlőskertje”¹³ – ennek lehet metaforikus értelme is, hiszen a szőlő az Ószövetségben több helyen is JHVH népének szimbóluma. A kutatók jó része szerint ugyanakkor egyszerűen arról van szó, hogy a rabbik tanításának ténylegesen egy szőlőskert szolgált volna helyszínül. Más rabbinikus szakaszok viszont

¹⁰ *Törpék az óriások vallán. Válogatott Misna traktátusok.* (Szerk. Görgey Etelka.) Sárospataki Református Teológiai Akadémia, 2010, 88–89, kis változtatásokkal.

¹¹ Tágabb összefüggésben: b. *Berakhót* 28a; vö. Sid Z. Leiman: *The Canonization of Hebrew Scripture.* Archon Books, Hamden, 1976, 122.

¹² Jack P. Lewis: *What do we Mean by Javneh?* *Journal of Bible and Religion* 32 (1964), 127–128.

¹³ Például m. *Ketuvót* 4:6; m. *Édujót* 2:4.

funkcionális meghatározásokat adnak. A Babiloni Talmud *Berakhót* traktátusa például „tanházként” (*bét hammidrás*) utal a javnei bölcsekre. A Misnában több helyen a „jesiva” (illetve arám megfelelője, a *m^etivá*) megnevezést találjuk – és éppenséggel II. Gamáliél leváltásának esetével kapcsolatban is. A Misna *Szanhedrin* traktátusa kifejezetten azt tartja, hogy Javnében „döntőbírótság” működött (*bét dín*).¹⁴ A rabbinikus irodalom úgy emlékezik meg Javnéről tehát, mint egy iskola, ha úgy tetszik, „akadémia” helyszínéről; azaz olyan helyről, ahol rabbinikus tekintélyek folyamatosan működtek, tanulmányozták a Tórát, időről-időre pedig döntéseket hoztak. Korabeli zsidó források sehol nem keltik továbbá azt a benyomást, hogy Javne egy egyszeri, kiemelt tekintéllyel rendelkező, definitív döntéseket eredményező gyűlés, szinódus, zsinat helyszíne lett volna. Ami II. Gamáliél leváltásának napján történt, egyike volt e szellemi központ aktív hétköznapijainak.

Hozzátehetjük mindehhez: a zsidóság történelme során nem volt ismeretlen az, hogy rabbinikus tekintélyek egy meghatározott gyűlésen átgondoljanak és elfogadjanak halákhikus szabályozásokat, vagy társadalmi és morális kérdésekben határozzanak. Ezekre azonban igazából a középkortól fogva lehet példákat találni, egyes területek központi halákhikus tekintélyeinek megerősödésével.¹⁵ Az ókori zsidóságban viszont effajta intézmény meglétéről nem maradtak fenn tudósítások. A korai rabbinikus felfogás egyáltalán nem konciliarista volt. A konkrét halákhikus kérdésekben a döntő szó a hagyományfolyam egészét illette – magának a Misnának sem más a *raison d'être*-je: rögzíteni ezt a hagyományfolyamot, benne tekintélyek generációinak vitáival, nézeteivel, útkeresésével.¹⁶ Ha beszélhetünk is egyértelmű tekintéllyel bíró szervezeti egységről, az a *Szanhedrin* lehetett, ennek továbbélése a Templom pusztulása után viszont kérdéses.

Jellemző egyébként, hogy a zsidóság kánonképzésével kapcsolatban – Javnétól függetlenül – először a 17. században merült fel egyáltalán egyfajta meghatározó jelentőségű zsinat eszméje; meglepő módon éppenséggel egy nagyformátumú zsidó gondolkodó részéről. Baruch Spinoza híres *Teológiai-politikai tanulmányában* azt a véleményt fogalmazza meg ugyanis, hogy „a Makkabeusok kora előtt még nem volt semmiféle kánonja a szent könyveknek, hanem a reánk maradtakat a második templom korabeli farizeusok, akik az imádságok formuláit is bevezették, választották ki a sok közül s az ő döntésük alapján fogadták el őket. Aki tehát a szentírás hitelességét be akarja bizonyítani, az minden egyes könyv hitelességét köteles kimutatni... mert különben meg kellene állapítani, hogy a farizeusok gyülekezete (*concilium pharisaeorum*) nem tévedhetett a könyveknek ebben a kiválasztásában.”¹⁷

Spinoza a farizeusok e feltételezett kanonizáló zsinatát a második Templom korára, tehát Kr. u. 70 előttre teszi. Hogy azonban konkrétan mire is gondol ez alatt, nem fejt ki bővebben...

Kánon? A misnai evidencia

A *Jadajim* traktátus fentebb idézett részletét azon kérdés foglalkoztatja, mely tekercesek „teszik tisztátalanná a kezeket”. Az első két kázus (I–II.) alapján egyértelmű, hogy a rabbinikus vélemények összegyűjtésének kiindulópontjául itt a rituális tisztaság szempontja szolgált. Az alapkérdés tehát nem az: mi Szentírás, vagy mi sem – ettől sokkalta gyakorlatibb

¹⁴ Vö. b. *Berakhót* 28a; y. *Berakhót* 4:1; m. *Jadajim* 3:5; 4:4; m. *Zevahím* 1:3; m. *Szanhedrin* 11:4; m. *Ros ha-Sáná* 4:1–2.

¹⁵ Vö. Isaac Levitats: *Synods*. In: *Encyclopaedia Judaica*. Second edition, Thomson Gale, 2007, 19: 385–386.

¹⁶ Vö. Günther Stemberger: *Introduction to the Talmud and Midrash*. Edinburgh, T & T Clark, 1996², 8–14; 31–44.

¹⁷ Szemere Samu fordítása. Vö. David E. Aune: *On the Origins of the 'Council of Javneh' Myth*. *Journal of Biblical Literature*, 110 (1991), 491–493.

problémával van dolgunk, azzal ti., hogy hogyan ítélték meg bizonyos kéziratok a tisztaság/tisztátalanság szempontjából.¹⁸ Hogy szent iratokról van szó, nem pedig akármilyen kéziratról, azt több tényező is mutatja. Egyfelől, a fejezet megelőző misnái utalnak a „szent könyvekre” (3:2), illetve a *tefillin* – azaz az imaszíjak tartotta szentírási részlettel – foglalkoznak (3:3). Másfelől, a szakasz, amelynek hosszát mértékadónak tekintik egy kézirat megítéléséhez, a Tórából származik. A 3:5-ben először emlegetett két kázus utáni szakasz továbbá, mely összegzi a megelőzőket és átvezet a következőkhöz (III.), így szól: „minden szent könyv tisztátalanná teszi a kezeket”. Ez a személyhez nem kötött vélemény általánosságban beszél a szent könyvekről, arról, hogy ezek „tisztátalanná teszik a kezeket”, tehát különböznek a többi iratoktól. (Hasonló általános értékelése a szent könyveknek megtalálható más összefüggésben az Újszövetségben is: „Minden írás, amely Istentől ihletett, hasznos a tanításra, a feddésre, a megjobbításra, az igazságban való nevelésre” – 2Tim 3,16.)

Az általános esetek után a Misna partikuláris problémákat kezd tárgyalni, konkrétan két könyvnek, az Énekek énekének és a Prédikátor könyvének az értékelését. A különböző vélemények listázása közben világossá válik az is, hogy a kor két nagy rabbinikus iskolája általánosságban eltérő nézetet fogalmazott meg e könyvek jellegéről: Hillél háza szent könyvnek tartotta őket, míg Sammáj háza nem. A felsorolt vélemények többsége mindkét könyv szentségét megerősíti.

Miért nem beszélhetünk mégsem kanonizáló aktivitásról a *Jadajim* traktátus e szakasza esetében? Erre maga a „kánon” eszméjének jellege ad elsődleges választ. Kánon alatt ugyanis ebben az értelemben tekintélyi iratok mértékadó listáját értjük.¹⁹ A Misna e szakaszában találunk ugyan egy általános megjelölést: „szent könyvek”, ennek tartalmáról azonban nem kapunk információt – sem itt, sem másutt a tanaitikus kor rabbinikus irodalmában a Kr. u. első két évszázadból. Forrásunk azonban nem csak listát nem közöl; az elhatárolás konkrét stratégiáiról sem esik szó: azt megtudjuk, hogy vannak olyan iratok, amelyek „tisztátalanná teszik a kezeket”, tehát mások, mint a többi – ugyanakkor nem világosak a kritériumok, amelyek, tágabb értelemben, a feltételezett gyűjteményen „belüli”, illetve az azon „kívül” maradt könyveket meghatározzák. A „tisztátalanná teszik a kezeket” kifejezés ugyanis nem egy „kánonba kerülés” kritériuma, hanem egy adott gyűjteményhez tartozás következménye. Ha van ilyen gyűjtemény, akkor azt a javnei vita nem létrehozza, hanem feltételezi. Ugyanakkor ennek a feltételezett gyűjteménynek a természete egészen más, mint amit a későbbi korok kánonon értettek. Későbbi rabbinikus források egyértelművé teszik ugyanis, hogy a javnei vélemény nem zárta le véglegesen a két kérdéses könyv „kanonicitásának” kérdését, sőt, egyéb iratok is, mint például a Példabeszédek, Ezekiel vagy Eszter könyve, még vita tárgyát képezték a második század folyamán is.²⁰ A Kr. u. első század végén tehát nem beszélhetünk definitív rabbinikus döntésről a Szentírás terjedelmét, tehát kánonját illetően.

Kánon? A tágabb összefüggés

A fentebbi megjegyzések egyáltalán nem kívánják azt a benyomást kelteni, miszerint a korai zsidóság nem ismerte volna a Szentírás fogalmát. Egészen egyértelmű egyes deuterokanonikus könyvekből, a qumráni Közösség könyvtárából, az Újszövetségből, valamint magából a rabbinikus irodalomból is, hogy többé-kevésbé rendszerezett formában a zsidóság minden szellemi áramlata – ha úgy tetszik: teológiai irányzata – hivatkozik szent

¹⁸ E bonyolult kérdéskörhöz lásd újabban például Jonathan Klawans: *Impurity and Sin in Ancient Judaism*. Oxford University Press, Oxford, 2000; Hannah Harrington: *Holiness*. Routledge, London, 2001.

¹⁹ A kánon irodalma óriási, lásd csak Lee M. McDonald és James A. Sanders: *The Canon Debate*. Hendrickson, Peabody, 2002, valamint Jean-M. Auwers és Henk J. de Jonge: *The Biblical Canons*. Leuven University Press, Leuven, 2003.

²⁰ Vö. b. *Megillá* 7a; t. *Jadajim* 2:14; b. *Hagigá* 13a; b. *Sabbat* 13b.

könyvekre, s ezek alatt többé-kevésbé ugyanazokat a műveket értik. A Kr. u. első századból két olyan forrás is fennmaradt, amely meghatározza: hány könyv tartozik e gyűjteménybe. A nagy első századi zsidó történetíró, Josephus, az *Apion ellen* írt munkájában 22, míg egy az első és második század fordulóján írt apokalipszis, a *4Ezdrás* könyv 14:44–46 versei 24 könyvről beszélnek. Josephus még arra is vállalkozik, hogy tartalommal töltsen meg a pusztaszámokat: „Nálunk nincs ezerféle, egymással vitázó és egymásnak ellentmondó könyv. Mindössze 22 könyv az, amely az eddig eltelt idő eseményeit jegyzi fel, s amelyeket joggal tekinthetünk hitelesnek. Őt ezek közül Mózes könyvei (...) a próféták Mózes után feljegyezték a korokban történt eseményeket, 13 könyvben. A további négy könyv Istenhez szóló himnuszokat s az emberek életmódjára vonatkozó intelmeket tartalmaz. Artaxerxész óta a mi időnkig ugyancsak mindent feljegyeztek – ezeket az írásokat mégsem tartjuk az előbbiekkal azonos hitelességűeknek, mivelhogy megszakadt a próféták pontosan nyilvántartott láncolata. (...) Bár roppant idő telt el azóta, sem hozzátenni, sem elvenni belőlük, sem megváltoztatni bármit is nem merészelt senki, mert minden zsidóban már születésétől fogva benne gyökerezik az a meggyőződés, hogy ezek Isten végzése, hozzájuk kell ragaszkodni s értük szükség esetén örömet is halni” (Ag.Ap. 1:37–43).²¹

Josephus szövege rendkívül érdekes. Ez a század utolsó évtizedének második felében, Rómában írt összegzés a kánon későbbi fogalmának formális jegyeit mutatja – elmondja: mi van benne, mi maradt ki belőle, s mi a gyűjtemény *differentia specificája*.²² Megjegyzendő azonban, hogy Josephus itt nem „befelé” beszél, hanem polemikus hangvétellel pogányokat szólít meg. Hogy a zsidóság magasabbrendűségét alátámassza, összefogottan hagyományozott és tisztelt, hitelesnek tartott, ősi szellemi örökségét kontrasztálja a pogány hiedelmeket és vélekedéseket tartalmazó irodalom szerteágazó voltával. Kétségtelen: műve tanúsítja a szent könyvek számszerűsíthető gyűjteményének meglétét a zsidóságban; műfajából adódóan azonban nem alkalmas arra, hogy eldöntsük: mennyire elterjedt vagy általánosan elfogadott volt a kortárs zsidók között e nézet, illetve milyen mértékben tartható Josephus retorikai céljai szolgálatába állított általánosításnak. A fentebb tárgyalt misnai evidenciából viszont kétségtelen, hogy általánosan elfogadottnak a Josephus-féle lista egy ideig még nem tekinthető.²³

Mikortól beszélhetünk vajon bizonyossággal definitív bibliai kánonról a rabbinikus zsidóságban belül? Mint láttuk, Josephusnál már megtalálhatók a gondolat kiforrott alapjai, a rabbik vitái pedig szintén arra mutatnak, hogy a szent könyvek csoportja az első században minden bizonnyal elkezdett már kikristályosodni. Rabbinikus szövegben az első kifejezett, kánon-jellegű lista azonban csak a késői ókorból, az amórak korából maradt ránk. A Babiloni Talmud *Bava Batra* traktátusának egy szakasza részletezve felsorolja a Szentírás könyveit, majd beszél azok szerzőségéről. Alább ebből a szakaszból olvashatunk részleteket:

„Rabbijaink tanították: A Próféta rendje – József, Bírak, Sámuel, Királyok, Jeremiás, Ezekiel, Izajás, és a Tizenkettő (...). Az Írások rendje – Rut, a Zsoltárok könyve, Jób, Példabeszédek, Prédikátor, Énekek éneke, Siralmak, Dániel, Eszter tekerese, Ezdrás, és a Krónikák könyve. Ki írta ezeket? Mózes írta saját könyvét, Bálám szakaszát, és Jób. József írta saját könyvét, és a Tórában levő [utolsó] nyolc verset. Sámuel írta saját könyvét, és a Bírakat, és Rutot. Dávid írta a Zsoltárok könyvét (...) Jeremiás írta saját könyvét, és a Királyok könyvét, és a Siralmakat. Hiszkija és társai írták Izajást, a Példabeszédeket, az Énekek énekét, és a Prédikátort. A nagy gyülekezet férfiai írták Ezekielt, a Tizenkettőt,

²¹ Hahn István fordítása, változtatásokkal.

²² A szakaszhoz lásd Steve Mason: *Josephus and his Twenty-Two Book Canon*. In: *The Canon Debate*, i. m. 110–127.

²³ Egyéb korai zsidó elképzelésekhez lásd Xeravits Géza: *Átalakuló hagyományok*. L'Harmattan, Budapest, 2003, 27–36.

Dánielt, és Eszter tekercsét. Ezdrás írta saját könyvét, és a Krónikák könyveit az ő koráig (...) És ki fejezte be? Nehemiás, Hakhalia fia” (b. *Bava Batra* 14b–15a).

E talmudi szövegegység kiforrott, mondhatjuk így is: kánoni szentírásképet tükröz. Ez a gyűjtemény szemmel láthatóan három-osztatú. Bár a szakasz első része csak a Próféták és az Írások egységeit említi; a következőkből azonban egyértelmű, hogy a mózesi tekintélyű Tóra is a gyűjtemény részét képezi. Megfelelően a *4Ezdrás* által évszázadokkal korábbról tanúsított hagyománynak, e gyűjtemény 24 könyvből áll – 19-et sorol fel, amihez értelemszerűen adódik a Tóra öt könyve. Így tehát azt mondhatjuk: a Kr. u. 4–5. század fordulója környékén a rabbinikus zsidóság három-osztatú, 24 könyvből álló szentírási kánonnal rendelkezik. Tekintetbe véve Josephus és a *4Ezdrás* könyve fentebb említett tanúságát, ez a kánoni forma régi gyökerekkel rendelkezett. Hogy általánossá mikor vált – erre a kérdésre csak annyit mondhatunk: valamikor a késői ókorban, de semmiképpen sem Javnéban.

Összegzésképpen

E néhány megjegyzéssel mindösszesen két dologra szerettem volna rámutatni: hogy Javnéban a Kr. u. első század végén nagy valószínűséggel nem tartottak „rabbinikus zsinatot”, illetve hogy a Szentírás „kanonizálásához” a javnei bölcseknek csak nagyon áttételesen volt közük, amennyiben az Énekek éneke és a Prédikátor könyve szentírási mivolta mellett állást foglaltak. Nyomatékosan érdemes hangsúlyozni továbbá: úgy a „zsinat”, mint a „kánon” kifejezések használata a Kr. u. első század zsidóságával kapcsolatban anakronisztikus, és irreleváns. Mindkét fogalom ugyanis a későbbi keresztény gondolkodásban és gyakorlatban nyerte el azt a jelentését, amelyet a javnei kanonizáló zsinat mítoszának kiötlői nekik tulajdonítanak.

Zárásképpen: a javnei kanonizáló zsinat mítosza idehaza is megérett már a feledésre. Amikre ehelyett figyelnie érdemes a Szentírás mint gyűjtemény kialakulására kíváncsi érdeklődőnek, azok sokkal inkább olyasféle kérdések, mint az isteni szó közlésének eszméje, az egyes korai zsidó csoportokon belül a tekintélyi iratok meghatározásának módjai, vagy a szentírási könyvek úgynevezett „párhuzamos kiadásainak” hosszas egymás mellett élése a zsidóságban. Ezek a kérdések azonban már egy másik tanulmány tárgyául kínálkoznak.